



دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: حقوق بین الملل

عنوان:
حقوق زندانیان از منظر حقوق بین الملل

استاد راهنما:
دکتر امیر ساعد وکیل

استاد مشاور:
دکتر عباس منتهایی

نگارش:
سید حسین فروتن

تابستان ۹۲

چکیده

در روند بررسی مجازات‌ها ، مجازات زندان مربوط به زمان آغاز مدنیت و فاصله گرفتن از توحش و انتقام‌های شخصی است . حال اینکه در ابتدا نیز زندان محیطی بسیار خشن و زندانیان فاقد هر گونه حقوقی بودند اما با گذر از مراحل مختلف تاریخی و گسترش نظریات مصلحان ، علمای مذهبی و اندیشمندان علوم کیفری ، حقوقی برای زندانی در نظر گرفته شد و بعدها ، پس از بررسی نتیجه مجازات زندان و ابعاد منفی آن برای زندانی و اجتماع ، رویکرد حذف و جایگزینی زندان در دستور کار دولتها قرار گرفت . سازمانهای بین‌المللی و در راس آن سازمان ملل متحد نیز با اتخاذ چنین رویکردی در گام اول سعی در شناسایی حقوق زندانیان و در گام دوم نیز توصیه‌هایی را مبنی بر حذف و جایگزینی زندان ارائه نموده است .

پس از گذشت ۶۳ سال از اولین حرکت در مورد زندانیان در سازمان ملل و ایجاد رویه‌های مفید در مورد حقوق زندانیان با تصویب انواع اعلامیه‌ها و قطعنامه‌ای غیر الزام‌آور اینک زمان تدوین و تصویب یک کنوانسیون جامع در مورد حقوق افراد محبوس به صورت الزام‌آور می‌باشد که کمیته‌ای خاص نیز مسوول اجرایی کردن و نظارت بر اجرای آن گردد.

در نظام حقوق بین‌الملل به دسته‌های مختلف زندانی اشاره شده است که متناسب با شرایط هر یک حقوق خاصی برای آنها در نظر گرفته شده است نظیر بازداشت‌شدگان ، زنان زندانی ، کودکان و نوجوانان زندانی و افراد ناتوان و سالمند زندانی که در حقوق بشر مطرح می‌باشند و اسرای جنگی که در حقوق بشر دوستانه به آنان پرداخته شده است .

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	
مقدمه	۱
بخش نخست - جایگاه حقوقی زندان و زندانیان	۵
فصل نخست (مفهوم و تاریخچه زندان	۷
گفتار اول (مختصری از سیر تحول و تاریخچه زندان	۹
گفتار دوم (رویکرد اسلام به زندان	۱۳
گفتار سوم (رویکرد دکترین های کیفری به زندان	۱۸
گفتار چهارم (زندان در حقوق بین الملل از منظر حقوق بشر	۲۷
گفتار پنجم (زندان در حقوق بین الملل از منظر حقوق بین الملل بشر دوستانه	۳۱
گفتار ششم (مفهوم زندان بین الملل و زندانیان بین المللی	۴۳
فصل دوم (طبقه بندی زندانیان در حقوق بین الملل و حقوق مختص به آنها	۴۸
گفتار اول (بازداشت شدگان	۴۸
گفتار دوم (کودکان زندانی	۵۹
گفتار سوم (زنان زندانی	۶۴
گفتار چهارم (افراد ناتوان زندانی	۶۶
گفتار پنجم (محکومین مدنی و جزایی	۶۹
گفتار ششم (اسرای جنگی	۷۳
بخش دوم - حقوق زندانیان و انواع حمایتها از آنان	۷۹
فصل نخست (حقوق زندانیان و حمایت های عام از آنان	۸۱

گفتار اول) اسناد مربوط به حقوق و حمایت های عام از زندانیان	۸۲
گفتار دوم) حق حیات زندانی	۸۷
گفتار سوم)اصل کرامت ذاتی زندانی	۹۱
گفتار چهارم) اصل عدم تبعیض در برخورد با زندانیان	۹۳
گفتار پنجم) ممنوعیت شکنجه و هر نوع رفتار و مجازات غیر انسانی	۹۵
گفتار ششم) اصل حمایت و مراقبت از زندانیان	۹۹
فصل دوم) حقوق زندانیان و حمایت های خاص از آنان	۱۰۱
گفتار اول) اسناد مربوط به حقوق و حمایت های خاص	۱۰۱
گفتار دوم) آستانه ورود به زندان	۱۰۹
گفتار سوم) اسکان در زندان	۱۱۲
گفتار چهارم) آزادی ها	۱۱۸
گفتار پنجم) رفتار کارکنان و ماموران زندان	۱۲۵
گفتار ششم) حق دادخواهی	۱۳۵
نتیجه گیری	۱۴۰
منابع	۱۴۵

مقدمه :

«لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»^۱ ، خالق انسان ، انسان را عزیز و با ارزش دوست دارد و تفاوتی هم در مرد و زن ، کودک و جوان و پیر نیست . انسان ، انسان است چه حاکم باشد چه محکوم ، چه ثروتمند باشد چه فقیر و تفاوتی از نظر کرامت ذاتی میان آزاد و زندانی نیست . انسان ، انسان است .

آنکه زندانی است باید مطابق قانون ، مدتی را در حبس باشد ، تا هدفاز حبس او تامین شود و در این میان هیچ کس حق تضییع حقوق انسانی او را ندارد . یک زندانی از نظر شخصیت انسانی مانند سایرین است منتها باید متناسب با خطا و جرمی که مرتکب شده ، مجازات شود . نه اینکه مورد شکنجه ، اهانت و دیگر رفتار های غیر انسانی قرار گیرد . چه بسا با توجه به شرایط جدید نیازمند مراقبت های بیشتری نیز باشد .

هدف از انتخاب این موضوع و نگارش این پایان نامه توجه بیش از پیش به حقوق شخص زندانی است ، شخصی که شاید در روزهایی که باید بیشترین توجه به او شود ، فراموش شده باشد و عده ای محبوس بودن او را مجوزی برای توهین و شکنجه او بدانند و افکار عمومی نیز با توجه به خطاکار فرض کردن زندانی او را مستحق حقوق ذاتی انسان ندانند . از همین روست که این موضوع بیش از پیش باید مورد توجه پژوهشگران حوزه حقوق بشر قرار گیرد تا جامعه و افکار عمومی را نسبت به حقوق زندانیان آگاه کنند .

زندانیان افرادی هستند که به هر دلیلی مدتی از عمر خود را در محیطی محدود با شرایطی خاص می گذرانند اینک به چه دلیل یا جرمی به زندان افتاده اند مد نظر این پایاننامه نیست . آنچه در این پژوهش حایز اهمیت است مربوط به زمان حضور زندانی در زندان و رویکرد حقوق بین الملل نسبت به وضعیت اوست.

^۱- قرآن کریم ، سوره اسراء ، آیه ۷۰

نظام زندانبانی در همه کشورها به دلیل داشتن قدرت فائده و برتری نسبی به زندانی در معرض انحرافات احتمالی است که ممکن است منجر به تجاوز به حقوق فرد زندانی شود و چون ماموران زندان به عنوان بازوی اجرایی حکومتها عمل میکنند مواردی پیش می آید که ممکن است حکومتها در برابر حقوق زندانیان از تخلف ماموران خود چشم پوشی کنند این مسأله باعث شده است که مجامع بین المللی در این موارد با وضع اصول و استانداردهایی ، تا حدودی سعی در برطرف نمودن خلأهای موجود نمایند. اهمیت این اصول و استانداردها تا اندازه ای است که نقض آنها در شرایطی منجر به مسؤولیت بین المللی دولتها خواهد شد .

در این پایان نامه سعی خواهد شد با الهام از اسناد مختلف بین المللی و با شیوه ای ابتکاری، اصول و استانداردهای جهانی رفتار با یک فرد محبوس (افرادی که در بازداشتگاه های موقت زندانی هستند و مجرمین و محکومین در زندانها و اسرای جنگی و دیگر زندانیان جنگ) ، بصورت جامع و طبقه بندی شده جمع آوری شود ، در این پایان نامه تاکید شده است که حقوق اسیر جنگی در کنار حقوق سایر زندانیان بررسی شود ، چون که در زبان فارسی در مورد «زندانین جنگ» از عبارت «اسیران جنگی» یاد می شود اما در اصطلاح حقوقی این افراد prisoner of war (زندانیان جنگ) نامیده میشوند و دولتها نباید به بهانه جنگ حقوق اساسی این افراد زندانی و قربانی جنگ را نادیده بگیرند چرا که آنها پس از تسلیم شدن و یا اسیر شدن یک فرد بی خطر محسوب میشوند.

بیان مسأله تحقیق:

زندانین افرادی از جامعه هستند که به هر علتی در محیطی محدود محبوس هستند و به اجبار قسمتی از عمر خود را در چهارچوبی غیر از جامعه آزاد بیرون از زندان می گذرانند ، در این تحقیق علت زندانی شدن افراد اهمیت چندانی ندارد . بلکه نکته مهم این است که آیا بر زندانی فقط تکلیف بار است یا او علاوه بر تکالیف از حقوقی هم برخوردار است ؟

این حقوق در منابع مختلفی از حقوق بین الملل مانند "حقوق بشر" و "حقوق بشر دوستانه" و "عدالت کیفری" بیان شده است. در این تحقیق به حقوق زندانی از زمان بازداشت، صدور حکم زندان، زندان تا زمان آزادی پرداخته خواهد شد که مسلماً تکالیف نیروهای انتظامی و زندانبانان از جایگاه مهمی برخوردار است. همچنین حقوق قشرهای مختلف زندانیان مانند: زنان، معلولان، کهنسالان و... مورد توجه قرار خواهد گرفت.

اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

زندانی به دلیل مقتضیات وضعیت زندان و انواع محدودیتهایی که دارد نیازمند توجه بیشتری به حقوقش می باشد. این حقوق در برخی از اسناد بین المللی و بصورت پراکنده ذکر شده اند در این تحقیق سعی خواهد شد که اسناد و منابع مختلف، را در یکجا و با طبقه بندی علمی جمع گردد تا در نهایت منجر به فراهم آمدن شرایطی شود که استانداردی جهانی برای حقوق زندانیان به وجود آید.

هدفهای تحقیق:

جمع آوری و جمع بندی حقوق زندانیان که در اسناد مختلف بین المللی ذکر شده است. دسته بندی و طبقه بندی حقوق زندانیان در حقوق بین الملل. بیان حقوق زندانیان از منظر حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه و حقوق اسلام.

سوالات یا فرضیه های تحقیق:

آیا مفاهیمی تحت عنوان زندان بین المللی و زندانبانان بین المللی وجود دارد؟
آیا زندانبانان در حقوق بین الملل دارای حقوقی هستند؟
حقوقبشر چه حقوقی را برای زندانبانان در نظر گرفته است؟
در حقوق بشر دوستانه زندانبانان دارای چه حقوقی می باشند؟
جایگاه زندانبانان در حقوق بین الملل اسلام کجا می باشد؟

چهارچوب نظری تحقیق

مطابق قواعد حقوق بشری و حقوق بین الملل بشر دوستانه

مدل تحقیق

مدل تحقیق این تحقیق «نظری» است

روش تحقیق

روش تحقیق این پایان نامه « توصیفی » است البته در برخی از موارد از روش تحقیق «تاریخی» نیز استفاده شده است .

روش گردآوری اطلاعات

روش گردآوری اطلاعات در این پایان نامه به شیوه « کتابخانه ای » است . همچنین از روش «اینترنتی» نیز استفاده شده است .

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

روش تجزیه و تحلیل این پایان نامه استفاده از انواع روشهای تحلیل عقلی و منطقیمانند « استنتاج» و « استقرا» بوده است .

واژه های کلیدی:

زندان ، بازداشت ، حبس ، حقوق زندانیان ، کودکان زندانی ، زنان زندانی ، افراد ناتوان زندانی ، اسیر جنگی.

Prison, Arrest ,Detention , Prisoner's rights , Children prisoners , women prisoners , Disabled prisoners , prisoner of war.

بخش نخست:
جایگاه حقوقی زندان

در این بخش ابتدا در شش گفتار در فصل نخست ، معنی و مفهوم زندان و مختصری از سیر تحول و تاریخچه آن به همراه رویکرد اسلام به این مسأله ، اندیشه های کیفری و حقوق بین الملل (حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه) در مورد زندان بررسی خواهد شد و در فصل دوم از این بخش دسته های شاخص افراد زندانی اعم از «بازداشت شدگان» و دسته هایی که بر مبنای سن ، جنسیت ، سلامت و نوع محکومیت قابل تقسیم بندی هستند ، یعنی «کودکان زندانی» ، « زنان زندانی » ، « افراد ناتوان زندانی» ، «محکومین مدنی و جزایی» و « اسرای جنگی (زندانیان جنگ)» معرفی شده و حقوق مختص به آنها بیان می گردد.

فصل نخست (مفهوم و تاریخچه زندان

برای لغت زندان و حبس در فرهنگ های مختلف عبارات گوناگونی مطرح است برای مثال در زبان انگلیسی واژه های^۲ Jail و^۳ Prison ، Imprisonment کاربرد دارد و یا در مورد بازداشت و توقیف از لغات ؛ Arrest و Detention استفاده می شود .

در زبان فارسی نیز عبارات زندان ، حبس ، دوستان ، دوستاق خانه ، بند، حصر، محبس ، سجن ، دوستاق و غیره . در پهلوی «زندان» ، ارمنی «زندن» استی «زیندون» استفاده می شود که همگی به معنی جایی برای نگهداری گناه کاران است^۴ .

در ادبیات حقوقی ایران "زندان محلی است که محکومین را جهت امنیت اجتماعی و رعایت حقوق شاکی اعم از خصوصی و عمومی و رعایت سایر حقوق زندانی بجز آنکه در حکم قید شده است به منظور اصلاح و تربیت و به واسطه جلوگیری از تکرار جرم ، با مجوز مرجع قضایی و تشخیص مسئولین زندان در آن نگهداری می نمایند" ^۵ حبس ، سلب آزادی و اختیار نفس در مدت معین یا نامحدود است بطوری که در آن زمان ،حالت انتظار ترخیص وجود نداشته باشد^۶ .

تنها مستندات قانونی موجود در خصوص زندان و تعریف آن در ایران ، آیین نامه و مقررات زندانهاست که در ماده ۳ و ۴ این آیین نامه^۷ آمده است :

« زندان محلی است که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است با معرفی مقام های صلاحیت دار قضایی و قانونی برای مدت معین یا به طور دائم به منظور تحمل کیفر، با هدف حرفه آموزی ، باز پروری و باز سازگاری نگهداری می شوند.» همچنین : بازداشتگاه ، محل

^۲ - آمریکایی ها این عبارت را برای محلی بکار می برند که افرادی که در انتظار محاکمه هستند را در خود جای می دهد

^۳ - محلی است برای نگهداری بزهکاران محکوم.

^۴ - لغتنامه های دهخدا و معین ذیل کلمه زندان

^۵ - شمس ، علی ، مقدمه ای بر جامعه شناسی زندان ، انتشارات راه تربیت ، چاپ دوم ، ۱۳۸۲

^۶ - جعفر لنگرودی ، محمد جعفر ، ترمینولوژی حقوق ، ۱۳۶۵ ، ص ۲۸

^۷ آیین نامه اجرائی سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور که در تاریخ ۱۳۸۴/۹/۲۰ به تأیید و تصویب ریاست قوه قضائیه رسیده.

نگهداري متهماني است که با قرار کتبي مقام هاي صلاحيت دار قضايي تا اتخاذ تصميم نهايي به آن جا معرفي مي شوند .»

در حقوق بين الملل نیز تنها سندی که اقدام به تعريف اين اصطلاحات کرده است قطعنامه ۴۳/۱۷۳ مجمع عمومي سازمان ملل متحد است که در ۹ دسامبر سال ۱۹۸۸ ميلادی ؛ "مجموعه اصول حمايت از کليه افرادي است که تحت هر شکلي از بازداشت يا حبس قرار دارند " به موجب آن به تصويب رسيد مطابق اين سند واژه های Arrest ، Detained ، Imprisoned person ، Detention و Imprisonment اين گونه تعريف شده اند :

• "Arrest" «توقيف» به موقعيت فردي اطلاق می شود که به دليل جرمی که به او نسبت داده شده و يا در نتيجه اقدام يك مقام مسؤول دستگير شده است؛

• "Detained person" «بازداشتی» به فردي اطلاق می شود که از آزادی شخصی خود محروم شده است بدون آنکه حکم محکوميت به حبس در مورد او صادر شده باشد؛

• "Imprisoned person" «زندانی» به فردي اطلاق می شود که در اثر محکوميت به ارتکاب جرم، از آزادی شخصی خود محروم شده است؛

• "Detention" «بازداشت» به وضعيت فرد بازداشتی طبق تعريف مذکور در فوق، اطلاق می شود؛

• "Imprisonment" «حبس» به وضعيت فرد زندانی طبق تعريف مذکور در فوق، اطلاق می شود؛

گفتار نخست (مختصری از سیر تحول و تاریخچه زندان

هر نهادی که در جوامع بوجود می آید ناشی از نیاز جامعه به آن و انگیزه های سازندگان آن نهاد برای اداره جامعه است . زندان ها نیز بر همین اساس بوجود آمده اند و با سپری شدن مراحل مختلف تاریخی ، شکل امروزی به خود گرفته است . در حالت کلی می توان به چهار مرحله‌ها تشکیل زندان در جوامع اشاره کرد ، هر یک از این مراحل معلول نیاز های بشر در همان عصر بوده است^۱ :

نخستین مرحله این بوده است که هرکس، خود انتقام می‌گرفته است؛ انسان اولیه می‌گفت: انتقام گرفتن به من تعلق دارد و خود رفع ضرری را که به من رسیده خواهم کرد». انتقام به نوعی تشفی خاطر در ذهن قربانی بوده که تا حدودی موجب ایجاد ارباب و تنبه سایرین می شده است

در گام دوم جرمه تا حدودی جانشین انتقام می شود تا بشریت به سمت قانون گرایی پیش رود

سومین گامی که برای تکامل قانون و تامین نیاز بشر در حوزه عدالت فردی و اجتماعی برداشته شده ایجاد محاکمی بوده است که در آن رؤسا و بزرگان مذهبی و ریش سفیدان کنار یکدیگر می‌نشستند و در اختلاف میان مردم قضاوت می‌کردند؛ ولی این مجالس همیشه برای قضاوت نبوده، بلکه بیشتر اوقات عنوان اصلاح ذات‌البین و آشتی دادن میان طرفین را داشته و کاری می‌کرده است که راه‌حلی مرضی‌الطرفین پیدا شود در طول قرنهای متمادی، و میان بسیاری از ملتها، عمل ارجاع قضیه به محکمه، عملی اختیاری بوده، و اگر کسی که ظلم بر او شده، یا خانواده‌اش به حکم محکمه راضی نبودند، کمال آزادی را داشتند که به انتقام و خونخواهی فردی توسل جویند.

^۱ - دورانت ، ویل و دورانت ، آریل .، لوح فشرده تاریخ تمدن ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی . نسخه ۱.۴ ، ج. ۱ ، صص ۳۰ - ۴۰ .

گام چهارم ، روزي بوده است که قدرت حاکم ، خود متعهد شده است که برای حفظ نظم عمومی و امنیت اجتماعی از تجاوز جلوگیری کند و متجاوز را کیفر دهد. میان مرحله پایان دادن به نزاع و مجازات کردن متعدي و مرحله جلوگیری از وقوع منازعه، يك قدم بیشتر فاصله نیست. به این ترتیب، دیگر رئیس، تنها قاضی نیست، بلکه قانونگذاری است که بر «قوانین عرفی» شایع میان مردم، که سرچشمه آن عرف و آداب و تقلید ها است، مجموعه دیگری از «قوانین وضعی» می‌افزاید که منبع آنها فرمانهای حکومتی است. در حالت اول، قوانین از پایین به بالا صعود می‌کند، و در حالت دوم از بالا بر مردم فرود می‌آید؛ در جماعت‌های اولیه مجازات بسیار شدید بوده است. زیرا آن مردم بر حیات خود تأمینی نداشته‌اند، به همین جهت، هر اندازه نظام اجتماعی مستقرتر گشته، از شدت مجازات کاسته شده است. در مورد زندان نیز اینچنین است ، دولتها به منظور مجازات متخلفین از قانون و برای حفظ نظم عمومی جامعه محل‌هایی را قرار دادند تا افراد خاطی را در آنجا نگهداری کنند. اینچنین از دیر باز و در تمامی سرزمین‌ها ، به تناسب شرایط اجتماعی ، فرهنگی و قوانین ، محلی وجود داشته است که افرادی که از نظر قدرت حاکم لیاقت آزاد زیستن را نداشتند در آنجا نگهداری می شدند. این محل‌ها و شرایط نگهداری از محبوسین یکی مباحث مهم در طول تاریخ بوده است ، و هرچه به عقب می‌رویم ، می‌بینیم عموماً سعی قدرت حاکم این بوده است که زندان را محلی مخوف برای عموم مردم معرفی کند تا قدرت خود را به رخ بکشد . در روزگاران گذشته ، هم حق ، هم مرجع اعمال اقتدار و حاکمیت مفهومی متفاوت از معنای امروز خود داشته است.

در بررسی مجازات‌ها در گذر زمان ، شفاوتها و رنج‌های زیادی خود نمایی می‌کنند که بسیاری از آنان در زندان به زندانیان تحمیل شده است از قبیل زنده به گور کردن ، سوزاندن ، طعمه حیوانات درنده ساختن ، کور کردن و انواع شکنجه‌های بدنی . اینها از مواردی است که

بشر در ابتدای راه اندازی زندان تجربه کرده است ، به طور کلی می توان گفت ، «حقوق» فرد، در میان ملل نخستین که به حالت فطری و طبیعی زیست می کرده اند، کمتر از حقوق مردمی است که در حالت مدنیت به سر می برند.

در جنگها نیز اگر کسی به اسارت در می آمد و یا خود را تسلیم میکرد همانند غنائم جنگی تحت اختیار قدرت حاکم قرار میگرفت تا تکلیفش مشخص شود و گاهی به بردگی گرفته می شدند ، یا حکم به مرگ یا کور کردن او می دادند و گاهی نیز حکم به حبس این افراد داده می شد و از هیچ حقی برخوردار نبودند تا زمانی که حقوق آنها تحت عنوان " اسیر جنگی"^۹ یا زندانیان جنگ توسط حقوق بین الملل به رسمیت شناخته شد .

در گذشته معمولاً زندان ها در زیر قصرها و یا در قلاع بنا می شد و جایی تاریک و ناسالم بود. زندان ها وضع تاثیرانگیز داشته و بسیاری از محکومین در زندان ها جان می سپردند. اما همین وضع نا مطلوب هم از انواع مجازاتهای خشن و بی رحمانه زمانهای دور ، سبکتر به نظر میرسید تا جایی که در طول قرنهای هفده و هجده برخی فلاسفه و حقوقدانان سعی در اثبات و اصلی کردن مجازات زندان در مقابل سایر مجازاتهای خشن داشتند این تلاشها در غرب^{۱۰} موجب پذیرش مجازات زندان به عنوان مجازاتی اصلی در اوایل قرن نوزدهم شد . اما دیرین نگذشت که استفاده بی رویه از مجازات زندان، باعث بروز انتقادات شدیدی نسبت به این مجازات شد که موافقان آن را دچار تردید و در نهایت، آنان را به واکنش واداشت. یکی از مهمترین واکنشهایی که نسبت به این اعتراضات صورت گرفت، پیشنهاد استفاده از نیروی زندانیان برای عمران و آبادی جامعه شد تا هم به جامعه نفع برسد و هم از زندانی یک نیروی متخصص و فنی ساخته شود تا بتواند جرم را کنار گذاشته و شرافتمندانه امرار معاش کند. از دیرباز مزایای کار خارج از محیط زندانکه در آن زندانیان را به کار در فضای آزاد و به دور از

^۹ -prisoner of war (POW)

^{۱۰} - برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به :موریس ، نورال . تاریخچه زندان (سرگذشت زندان در جوامع غربی) ترجمه و تحقیق محمدرضا گودرزی بروجردی . نشر میزان . چاپ دوم ۱۳۹۰

چهار دیوار زندان و می‌دارند، مورد توجه بوده است. کشورهای گامی بزرگتر در این زمینه برداشته‌اند، اقدام به تأسیس "زندان‌های باز" بدون حصار و مانع کرده‌اند.^{۱۱}

پس از اینها در سرگذشت زندان و بیان مختصر سیر تحولات به آن میتوان به زندان‌های پایان هفته‌ای اشاره کرد که در آن، محکوم حبس خود را به دفعات مستمر در روزهای تعطیل هفته تحمل می‌کند و در روزهای کاری هفته به دنبال زندگی معمولی خود می‌رود و یا در نظام «نیمه آزادی» که به موجب آن، محکوم شغل و یا لا اقل کار خود خارج از محیط زندان را در طول روز حفظ می‌کند و شب‌ها و روزهای تعطیل او در زندان سپری می‌شود. و یا سیستم‌های حبسی که منطبق بر شخصیت زندانی است؛ در کشورهای مختلف جامعه بین‌المللی بر مبنای شخصیت و نوع جرم و مجازات زندانیان، امکانات و تاسیسات مورد نیاز، برای اصلاح و تربیت و ضریب امنیتی متفاوت است.^{۱۲}

و در آخر اینکه؛ امروزه و با توجه به زیانهای زندان سعی در استفاده از «جایگزینهای مجازات زندان» و اجتناب از مجازات زندان، مگر به عنوان «آخرین حربه» بوده است. که در گفتارهای بعد توضیح داده خواهد شد.

^{۱۱} - در این زمینه مخصوصاً فرانسه با ایجاد موسسه کشاورزی کازابیاندا در جزیره کرس (واقع در جنوب فرانسه) نمونه جالبی را ارائه کرده است. به نقل از مارک آنسل، مقاله: از زندان تا کیفر زدایی، ترجمه آشوری، محمد، مجله دادنامه، آبان ۱۳۸۸ - شماره ۲ از صفحه ۳۱ تا ۳۷

^{۱۲} - در کشور ایتالیا یک نوع زندان بر مبنای سیستم خانگی بوده است، در این نوع زندان هزینه زندانی در مدت بازداشت در خانه از هر لحاظ به عهده خود زندانی می‌باشد. به نقل از مارک آنسل، مقاله: از زندان تا کیفر زدایی، ترجمه آشوری، محمد، مجله دادنامه، آبان ۱۳۸۸ - شماره ۲ از صفحه ۳۱ تا ۳۷

گفتار دوم (رویکرد اسلام به زندان

نظام حقوقی اسلام نظامی فرا ملی است و به تعبیر دقیق تر بین المللی و بین بسیاری از ملت ها جاری است و از این روست که ارتباط تنگاتنگی با نظام حقوق بین الملل بویژه حقوق بشر و بشردوستانه دارد .

دین اسلام انسان را اشرف مخلوقات و خلیفه الهی^{۱۳} معرفی می کند و خداوند به لحاظ خلقت او، خود را احسن الخالقین می نامد و در خلقت او به خود تبریک می گوید^{۱۴}، فرشتگان را به سجده وی فرمان می دهد^{۱۵} و شیطان را به لحاظ سرپیچی از این امر از درگاه خود می راند^{۱۶}. انسان از ارزش و کرامت والایی در اسلام برخوردار است و خداوند خود، انسان را گرامی داشته است^{۱۷}.

از سویی دیگر از نظر دین اسلام؛ انسان موجودی است " آزاد " زیرا اگر انسان آزاد نبود، قوه عقل که فصل بین انسان و حیوان شمرده می شود، برای او ثمری نداشت و مجازات های دنیوی و اخروی برای او مقرر نمی گردید. خداوند این آزادی و آزادگی انسان را تا بدان حد مورد توجه قرار داده است که حتی در پذیرش دین، اجبار او را روا نمی دارد^{۱۸}.

امام اول شیعیان و خلیفه چهارم اهل سنت در نامه به فرزندش حسن بن علی می نویسد «برده دیگری مباش که خدا تو را آزاد آفرید»^{۱۹}.

انسان آزاد است لیکن نه مطلق العنان؛ بلکه آزادی او در عرصه حیات اجتماعی محدود به حدودی از جمله رعایت حقوق و آزادی های دیگران از یک طرف و رعایت حدود الهی از

^{۱۳}- قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۳۰

^{۱۴}- قرآن کریم، سوره مؤمن، آیه ۱۴

^{۱۵}- قرآن کریم، سوره حجر، آیه ۲۹

^{۱۶}- قرآن کریم، سوره اسراء آیات ۶۱-۶۵

^{۱۷}- قرآن کریم، سوره اسراء، آیه ۷۰

^{۱۸}- قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۲۵۶

^{۱۹} دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، قم، دانش، چاپ دوم، ۱۳۷۹، ص ۳۱ (ولاتکن عبد غیرک و قد جعلک الله حرا)

دیگر سو است. خداوند هم انسان متجاوز به حریم آزادی دیگران را نکوهش می‌کند؛ هم کسانی را که به تجاوز تن داده و در حفظ حق طبیعی خود کوشش نمی‌کنند.

در اسلام منعی از به کارگیری زندان به صورت مطلق دیده نمی‌شود و ادله و نصوص شرعی^{۲۰} بر جواز به کارگیری زندان در موارد معدود دلالت می‌نماید. از سوی دیگر زندان به عنوان راهکار شایع مورد استفاده شرع قرار نگرفته است.

هدف از زندان در نظام کیفری اسلام به طور مسلم بازدارندگی از وقوع جرم، حمایت از مصالح و منافع عمومی، اصلاح و بازپروری و در یک کلام تحقق عدالت و امنیت فردی و اجتماعی است. قانون الهی بیانگر رحمت و لطف خداوند منان نسبت به انسان و جامعه انسانی است؛ اساس و پایه شریعت بر محبت و مدارا استوار است و تعالیم و احکام دین نیز مظهر رحمت الهی است، لذا قرآن از زبان ملائک حامل عرش که تسبیح و تقدیس می‌کنند و از برای مؤمنان استغفار می‌نمایند، می‌فرماید «رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا»^{۲۱}. خداوند وسعت رحمتش تا بدان جاست که حتی ملائک را مأمور به دعا برای بندگان خود می‌نماید و ابزار مغفرت را هم رحمت و اسعه الهی می‌شمارد - در نظام دینی اسلام که همه اجزا همسو هستند - قوانین کیفری نیز از این قاعده مستثنی نیستند و بیانگر رحمت الهی می‌باشند.

از نظر تاریخی زندان به صورت امروزی که متهم یا مجرم را در یک مکان تنگ زندان می‌کنند، در زمان حضرت رسول(ص) و ابوبکر نبود، بلکه در آن دوران زندان عبارت بود از بازداشت شخص و جلوگیری از تصرفات آزاد او؛ اسیران جنگی را در محلی که در کنار مسجد ساخته می‌شد، نگهداری می‌کردند و چون بعد از آن، تعداد جمعیت زندانیان رو به ازدیاد نمود، زندان مخصوصی جهت نگهداری افراد خطاکار در نظر گرفته شد^{۲۲}. «مسلمانان در صدر اسلام برای زندانی کردن و به بند کشیدن، محلی را اختصاص نداده بودند و چون در آن

^{۲۰} مترادف‌های حبس در قرآن الفاظ سجن، وقف، امسک و حصر هستند.

^{۲۱} قرآن کریم، سوره غافر، آیه ۶

^{۲۲} - وائلی، احمد، احکام زندان، ترجمه: محمد حسن بکائی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲، ص ۲۲۶

زمان وضع اجتماعی گسترده‌تری چندان نداشت، اسیران را یا در مسجد به طور موقت نگهداری می‌کردند و یا آنان را میان مسلمانان تقسیم می‌نمودند؛ چون مسلمانان با حکومتشان همکاری صمیمانه‌ای داشتند.

مجازات‌های اسلامی معمولاً یا مالی است مثل دیات و یا بدنی مثل رجم، قصاص، حدود و تعزیرات، از نظر مشهور فقها از جمله شیخ مفید زندان یا حبس "تعزیر" است نه "حد"؛ زیرا پیامبر(ص) از اجرای حدود در حرم و مساجد و مشرفه نهی فرموده‌اند و از طرفی روایات حاکی از آن است که ایشان و امیرالمؤمنین(ع) مجرمان را در مسجد می‌بستند. اگر حبس، حد محسوب می‌شد، هرگز اجرای آن در مسجد جایز نبود.

تأسیس دو زندان به نامهای "نافع" و "مخیس" توسط امیرالمؤمنین(ع) نیز بر مبنای اندیشه دینی و اصلاح مجرمان بوده است. نامیدن آن دو زندان به اسامی «نافع» با توجه به اینکه نفع، ضد ضرر است، و «مخیس» با توجه به اینکه معنای تخییس، خوار نمودن و نرم کردن و تمرین دادن است، نتیجه گرفته است که آن امام برای شخص زندانی ارزش زیادی قائل شده و کیفر دادن ایشان بر پایه تفکر اصلاحی بوده است؛ با تکیه بر مطالبی که درباره رفتار امام علی(ع) با زندانیان در تاریخ به صراحت بیان شده است و بر اساس اطلاعات موجود در منابع، اجرای عبادت‌های شرعی، تنظیم برنامه‌های تهنیتی، آموزش قرآن، فراگیری سواد و غیره در دو زندان نافع و مخیس رعایت می‌شده و یکی از برنامه‌های اجباری بوده است.^{۲۳}

به نظر عموم فقهای اسلام زندان یا حبس به عنوان یکی از احکام شرعی اسلام پذیرفته شده است و در مواردی به زندان حکم داده‌اند. ادله اربعه^{۲۴} نیز بر مشروعیت زندان دلالت می‌نمایند. اما با توجه به ارزش خانواده در اسلام (با توجه به از هم گسستگی خانواده در موارد زندانی شدن یکی از اعضای آن، بویژه سرپرست خانواده) و اینکه زندان در نظام حقوقی

^{۲۳}- وائلی، احمد، احکام زندان، ترجمه: محمد حسن بکائی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲، ص ۲۷۳.
^{۲۴}- قرآن، روایات، اجماع فقها، عقل

اسلام عموماً یک مجازات اصلی محسوب نمی‌شود؛ بلکه به عنوان یکی از مصادیق تعزیر، اقدامی تأمینی و تربیتی است و بیشتر جنبه اصلاح، بازدارندگی و پیشگیری از وقوع مجدد جرم را دارد؛ موارد بکارگیری زندان در شریعت معدود می‌باشد. در مواردی نیز حبس صورت احتیاطی یافته و در موارد انگشت‌شمار به عنوان کیفر به کار گرفته شده است. فلذا می‌توان گفت زندان فقط در موارد استثنایی به عنوان یک ضرورت مطرح بوده و با توجه به منطق اسلام که سعی در پرورش روحی و روانی افراد جامعه دارد، باید از «زندان» در مجازات‌ها به صورت محدود استفاده شود.

از سوی دیگر طبقه‌بندی زندان بر اساس جنسیت و سن و علت زندانی شدن و غیره. در اسلام از اهمیت زیادی برخوردار است. این اقدام به لحاظ حفظ مصالح زندانی و جامعه و جلوگیری از آثار شوم اختلاط انواع خطاکاران و مجرمان صورت گرفته است؛ زیرا اسلام هر نوع اختلاطی را که منجر به فساد گردد، ممنوع می‌کند و صنفی کردن زندانی را نیز از باب مقدمه واجب و به منظور ممانعت از فساد واجب دانسته است. در روایت نیز آمده است که رسول اکرم (ص) مرد و زن را به طور جداگانه حبس می‌فرمود. همچنین از تتبع در روایات و آرای فقها چنین استنباط می‌شود که عوامل و انگیزه‌های حبس در اسلام در چهار قسم خلاصه می‌شود

۱- انگیزه‌های احتیاطی؛

۲- انگیزه‌های اکتشافی؛ ۳- انگیزه‌های حقوقی؛ ۴- انگیزه‌های کیفری.، که مطابق این فرض چهار نوع زندان در اسلام شناخته شده اند^{۲۵} :

۱- زندان احتیاطی :

با زداشت موقت یا زندان احتیاطی عبارت از این است که فرد متهم پیش از اثبات جرم به صورت موقت در زندان بماند و تحت نظر قرار بگیرد، در حالی که ممکن است جرمی برای او ثابت نشود و از اتهام تبرئه گردد. زندان برای چنین فردی، جنبه کیفری ندارد بلکه تنها از

^{۲۵}- ولایی، عیسی، جرایم و مجازات‌ها در اسلام، تهران، مجد، ۱۳۹۱ صفحات ۳۶۹ تا ۳۸۳